

105527
Tidskriften, som utkommer med åtta häften om året innehåller avhandlingar och artiklar i juridiska ämnen, meddelanden från främmande rättsområden, notiser från det löpande lagstiftningsarbetet, redogörelser för viktigare hovrättsavgöranden, m. m.

Prenumerationspris för normän 8 norska kronor.

Anmälan hos Johan Grundt Tanum, Boghandel, Karl Johansgaten 43, Oslo, eller hos tidskriften expedition, Aktiebolaget P. A. Norstedt & Söner, Tryckerigatan 2, Stockholm.

INNHOLD:

Side 65. Noen folkerettslige forutsetninger for oppgjøret med økonomiske landssvikere. Av lagmannsrettssakfører Ole Torleif Røed.

Høyesterettsdommer:

Side 75. «Minister» Kjeld Stub Irgens dømtes av lagmannsretten etter straffelovens §§ 86 og 98 til fengsel i 7 år og begrenset rettighetstap og inndragning etter § 36 med kr. 101 520,63. I formildende retning la retten bl. a. vekt på at domfelte var gått inn som kommissarisk statsråd for å gagne den norske skipsfart og at han ikke hadde vært av de ondsinnede medlemmer av N. S. — Høyesterett skjerper under dissens frihetsstraffen til 15 år og understreker det alvorlige og landsforræderske forhold som domfelte har gjort seg skyldig i ved som Quislings håndgagne mann å overta stillingen som øverste administrative leder av landets skipsfart. Inngående uttalelser om det straffbare i å fungere som kommissarisk statsråd og «minister» i den «nasjonale regjering». Domfelte påsto at han hadde handlet i nødtilstand eller nødverge (straffelovens §§ 47 og 48) for å hindre at den norske hjemmeflåte skulle prisedømmes, men får ikke medhold. Domfelte var ikke berettiget til å anse den skade som en prisedømmelse måtte bety som særdeles betydelig, sammenlignet med den skade domfelte kunne forårsake ved å stille seg til tjeneste for fienden og dennes helpere og derved svekke det indre samhold og motstandsevnen. — «Minister» Axel Heiberg Stang dømmes etter straffelovens §§ 86 og 98 jfr. provisorisk anordning av 3 oktober 1941 til tvangsarbeid på livstid og begrenset rettighetstap, inndragning etter § 36 av kr. 147 000 og erstatning etter landssvikanordningens § 25 med 2 millioner kroner. — Domfeltes befatning med idretten, arbeidstjenesten og ungdomstjenesten ansees som straffbar overtredelse av straffelovens § 86. — Inngående uttalelser om straffutmålingen, hvor flertallet bl. a. legger vekt på at domfelte ikke er noen ondsinnet mann, men svak, villedet og ukritisk. 3 dommere voterer for dødsstraff. — Plenumsbehandling.

Side 106. En 59 år gammel husmor med et særleie på kr. 10 500 opprettholdt sitt medlemskap i Nasjonal Samling under okkupasjonen

for oppgjøret med økonomiske landssvikere.

Av

lagmannsrettssakfører Ole Torleif Røed.

I.

Forræderibestemmelsen i straffelovens § 86 er i første rekke skrevet med henblikk på innbyggerne i et krigførende ikke-okkupert område. Enhver bistand i råd og dåd som befolkningen yter fienden som befinner seg utenfor området er her straffbar som forræderi, og må være det for effektivt å kunne verge statens selvstendighet mot angrep innenfra. Bestemmelsens anvendelsesområde er dog på ingen måte uttømt ved at de direkte krigshandlinger i første omgang er forbi og territoriet okkupert.

I og med at fienden trenger inn på norsk område vil imidlertid innholdet av forræderibestemmelsen i § 86 betraktelig endres. De folkerettslige okkupasjonsregler forutsetter at befolkningen i en viss utstrekning har lydighetsplikt overfor okkupanten, og i og med at befolkningen og okkupanten skal leve side om side på samme område, må det være et visst samarbeid mellom dem. På okkupert område er det derfor bare en kvalifisert form for bistand til fienden som er straffbar etter straffelovens § 86.

I den utstrekning det okkuperte områdes borgere adlyder påbud eller forbud som okkupanten med hjemmel i folkerettens regler gir med direkte adresse til den enkelte borger, kan denne handling heller ikke være rettsstridig etter norsk rett. Forholdet rammes således ikke av straffelovens § 86. Om således en norsk borger under kamp yter fiendens tropper husly og gir dem mat etter pålegg med hjemmel i landkriksreglementets art. 52, foretar han ingen straffbar handling. Det samme er tilfelle om man yter pengekontribusjon til okkupanten (landkriksreglementets art. 49). Etter folkeretten kan okkupanten benytte seg av det okkuperte lands borgere som er villig til å stille seg til tjeneste til å utføre administrative eller judisielle oppgaver på okkupert område, jfr. Castbergs «Norge under okkupasjonen», side 53. De som således blir ansatt er imidlertid okkupantens organer og utleder all sin myndighet fra ham. I en viss utstrekning vil det antagelig være rettslig tillatt frivillig å ta arbeid i administrasjonen på det okkuperte område. Det må imidlertid fastholdes at det ikke går inn under befolkningens lydighetsplikt å stille sin arbeidskraft til rådighet for okkupanten, og har den fortrenge regjering slik som Østerrike i 1866 forbudt sine borgere å fortsette i sine stillinger, må det også være rettsstridig å ta en stilling under okkupantens administrasjon. Det vises for

Denne artikkel er i det vesentlige et utsnitt av en innberetning til Erstatningsdirektoratet. En viss supplering og åjourføring har dog funnet sted.

Okkupanten kan etter folkeretten idomme straff, bøter eller inndragning for angrep på sin egen sikkerhet. Om således en skute i henhold til en slik tysk avgjørelse blir innuratt fordi den har vært brukt under partisanvirksomhet, vil det likevel kunne være straffbart for en norsk borger å kjøpe den av tyskerne. Lydighetsplikten omfatter ikke tilfelle som dette, se også Høyesteretts avgjørelse i Retstidende 1945 side 232 flg. Derimot vil man vel måtte si at en tysk borger ikke gjør noe straffbart ved å kjøpe en ting som således er inndradd. Det samme må sikkert sies for et nøytralt lands borgere. Hvis en svenske kjøper en slik inndradd ting på norsk område vitende om at den er inndradd kan han neppe straffes, og han er vel heller ikke forpliktet til å levere den tilbake, jfr. svensk lov av 29 juni 1945 om «återställande av viss från okkuperat land härrörande egendom». Etter § 2 i denne lov er det eiendom som i strid med folkerettens regler er beslaglagt m. v. av okkupasjonsmakten som skal leveres tilbake.

Det samme gjelder etter § 28 i den danske lov av 30 mars 1946 om konfiskasjon av tysk og japansk eiendom.

Når man skal avgjøre om den enkelte borger på okkupert område har foretatt en rettsstridig handling, kan man ikke se hen til okkupasjonsrettens regler i sin alminnelighet, men man må ta for seg de regler som gjelder om befolkningens lydighetsplikt. Som motstykke til at de enkelte borgere gjør hva de er rettslig forpliktet til overfor okkupanten, står da manglende rettsstrid og straffrihet etter norsk rett.

Men også for borgere utenfor Norges grenser gjelder straffelovens § 86. Det vises til straffelovens § 12, nr. 3 a. Særlig betydning vil dette ha for norske borgere som fra før krigen er fast bosittende i okkupantens hjemland, eller som uten å være bosittende driver næringsvirksomhet der. Overfor dem vil man sikkert kreve en ytterligere kvalifisert form for bistand før forholdet ansees straffbart. Selv med domicil i fiendeland har en norsk borger vedvarende troskapsplikt, men det underordningsforhold han kommer i til den fremmede stat ved å ta bopel der eller drive virksomhet der, vil bevirke at han har en videre lydighetsplikt overfor det fremmede lands myndighet enn om han hadde bodd på okkupert område.

Når det gjelder en bedrift i fiendeland som eksisterte før krigen, skal det meget til for å si at driften av denne er straffbar selv om virksomheten yter fiendestaten verdifull bistand. Om et norsk firma har et datterselskap eller en underordnet virksomhet i fiendeland, vil man ikke si at driften av denne virksomhet på fiendens område er straffbar selv om produksjonen helt ut går til fienden.

Utvides derimot bedriften for å møte fiendestatens nye og økede behov under krigen, uten at det foreligger ordre herom fra de lokale myndigheter, eller er bedriften anlagt med sikte på krigen, vil forholdet derimot i mange tilfeller måtte ansees straffbart. I det

somhet ikke er straffbar.

Det som blir igjen av troskapsplikt mot hjemlandet i slike forhold er først og fremst at man ikke deltar i krigshandlinger mot sitt eget land eller utes allerte, eller utfører noe arbeide som kan stilles på linje med direkte motarbeidelse av sitt eget lands interesser. Arbeider man således i fiendelandets propagandatjeneste forenigget selvsagt straffbart landsforræderi. Det var på grunnlag av en slik rettsopfatning at House of Lords høsten 1945 dømte William Joyce (Lord Haw-Haw) til døden.

At straffeloven i sine motiver ikke kommer inn på disse forhold er naturlig nok. Men man skulle ventet at landssvikanordningen i sine forarbeider hadde berørt disse spørsmål nærmere. De nevnes imidlertid i det hele tatt ikke. Den eneste omstendighet som motivene nevner som trafikkberørende er tvang, se Samling av Div. Provisoriske Anordninger I—V, side 114, 116 og spesielt 116.

Reglen om tvang er av generell art i strafferetten. Praktisk sett kan den kanskje få større betydning i landssviksaker enn ellers, men man må imidlertid først forsøke å finne frem til en løsning av den ytede bistands rettsstridighet på rent objektivt grunnlag, idet man veier de krav troskapsplikten i det ene tilfelle og lydighetsplikten mot okkupanten i det annet tilfelle stiller mot hverandre. Man vil etter min mening komme til å overse et vesentlig ledd hvis man ikke først anvender denne rent folkerettslige betraktningssmåte til vurdering av handlingens rettsstridighet. På en rekke områder vil det under okkupasjon foreligge en stadig plikt-konflikt som i en del tilfeller vil måtte løses til fordel for troskapsplikten, i andre tilfeller til fordel for lydighetsplikten. For løsningen av denne plikt-konflikt vil kjennskapet til folkerettens regler være av stor betydning. Det er nemlig i disse man må søke opplysning om hvor langt befolkningens lydighetsplikt går. Først etter at det således er avgjort at handlingen ikke kan kreves av okkupanten, kan man la hele det øvrige register av subjektive betingelser i strafferetten spille inn for å avgjøre om handlingen er straffbar. Tvang står her prinsipielt ikke i noen annen stilling enn bevisstløshet (straffelovens § 44) eller ung alder (straffelovens § 46).

Har man imidlertid først kommet til at handlingen hører til dem som okkupanten har adgang til å kreve og faktisk har krevd av befolkningen, vil det være unødvendig og tillike overflødig å undersøke om okkupanten i det enkelte tilfelle har utøvet tvang. Alle tilfeller hvor handlingen er skjedd uten pålegg eller krav holdes således utenfor. Jeg kommer tilbake til dem senere. Hvis innbyggerne på okkupert område i det givne tilfelle etter okkupasjonsreglene var rettslig forpliktet til å adlyde okkupantens befalinger eller ordre, kan det ikke anvendes straff overfor dem. De har da ikke gjort annet enn hva de var nedsaget til etter gjerningsstedets og gjerningstidens lov.

Etter landssvikanordningen er det imidlertid ikke enhver rettsstridig bistand til fienden som fyller de subjektive straffbarhetsbetingelser som er straffbar som økonomisk landssvik. Handlingen

dobbelt vurdering av handlingens rettsstridighet på objektivt grunnlag. Først får man den folkerettslige vurdering og dernest vurderingen av handlingens utilbørighet. Ved siste kan man da prinsipielt ikke ta hensyn til den folkerettslige side.

Forat noen kan straffes etter landssvikanordningens § 2, punkt 3, må retten ved begge vurderinger ha kommet til en bekreftende besvarelse på spørsmålet om handlingens rettsstrid. Retten vil likevel ha adgang til å dømme etter den strengere lovbestemmelse i straffeloven hvor dette måtte synes riktig.

Norske domstoler vil altså her være nødt til direkte å ta standpunkt til rekkevidden og innholdet av folkerettens regler. Dette er imidlertid ikke noe særegent under det pågående rettsoppgjør. Når det gjelder straff for utenlandske krigsforbrytere må domstolene etter den provisoriske anordning av 4 mai 1945, § 1, avgjøre om en handling er i strid med krigens lover og sedvane. Etter § 2 må likeledes domstolene ta standpunkt til om en rekvisisjon eller et pålegg var ulovlig etter folkeretten.

II.

Også under okkupasjonen er trokapsplikt mot fedrelandet det primære, og det er bare i de unntagelsestilfeller som krigsfolkeretten hjemler at lydighetsplikt mot okkupanten går foran trokapsplikten mot fedrelandet.

De bestemmelser i folkeretten som her er av interesse konsentrerer seg om landkrigsreglementets art. 52. Fortolkningen av denne byr på vanskeligheter på to vesentlige punkter:

- 1) Hvilke ytelser kan okkupanten kreve?
- 2) Hvordan må han fremsette sitt krav for befolkningen er pliktig eller berettiget til å adlyde?

Til 1). Tjenesteytelser kan bare kreves til okkupasjonshærens behov, og må ikke medføre forpliktelser for befolkningen til å delta i krigoperasjonene mot sitt land. Alle er enige i at uttrykket omfatter ikke bare den direkte deltagelse i kampene som stridende, men også indirekte deltagelse som f. eks. arbeide ved fiendens forsvarsanlegg. Hva man imidlertid nærmere skal forstå med indirekte deltagelse i kampene som ikke kan pålegges befolkningen, er det derimot atskillig tvil om. Stort sett regner man imidlertid okkupanten berettiget til bare å kunne pålegge sivilt arbeid. I en total krigføring vil det kanskje synes vanskelig å trekke noen grense mellom de militære og de sivile arbeider idet en stor del av det arbeid som utføres på okkupert område kommer okkupasjonshæren til gode. Dette er imidlertid ikke nok til å anse arbeidet som militært. Utgangspunktet for skillet mellom militære og sivile arbeider skulle være greit nok. Militære arbeider er slike som har direkte militærbetydning, som bygging av festningsverker, planering av flyplasser, bygging av hangarer. Sivile arbeider er stort sett alt annet arbeid. Som eksempel kan nevnes transportarbeid, fabrikkasjon av bekledningsgjenstander m. m.

«Professional men and tradesmen such as surgeons, carpenters, butchers, bakers etc employees of gas, electric light and water works and other public utilities; and of sanitary boards in connection with their ordinary functions.» Deretter heter det videre: «The officials and employees of railways, canals, river or coastwise steamship companies, telegraph, telephone, postal and similar service, and drivers of transport, whether employed by the State or private companies, may be requisitioned to perform their professional duties so long as the duties required do not directly concern the operations of war against their own country.» Bestemmelsen er sitert fra Hyde, International Law, III, utgave 1945, side 1901.

For øvrig sier Hyde på side 1902 at forbudet mot å tvinge befolkningen til å ta del i krigsoperasjonene mot sitt eget land «precludes the requisitioning of their service upon works promoting the ends of war, such as construction of forts, fortifications and entrenchment.» Og så tilføyer han «but there is said to be no objection to their being employed voluntarily for pay on such class of work».

Rolin fremhever i Le Droit Moderne de la Guerre, I, side 345, at arbeidet i rustningsfabrikker også må høre til den slags handlinger som det er forbudt å pålegge befolkningen, og han konkluderer med at man for å kunne finne et skille mellom de handlinger som kan pålegges og de som ikke kan pålegges av okkupanten må falle tilbake på den alminnelige rettsbevissthets oppfatning. Det en ærekjær mann måtte nekte å utføre det kan heller ikke rettslig pålegges ham å gjøre. Rolins fremstilling er for øvrig meget lesverdig, se l.c. side 340 til 345.

I Landssvik, side 40, har Skeie noen treffende bemerkninger, selv om han ytrer en viss tvil selv om deres riktighet. Han sier: «Okkupanten kan forlange at innbyggerne ikke bare overlater ferdige hus til boliger for hans soldater, men også at de bygger nye hus, han kan kreve både at de avstår lagrer av bygningsmaterialer og at de hogger og kjører frem nye. Videre kan han rekvirere tjenerhjelp til sine offisersmesser og soldatbarakker osv. — Derimot kan han ikke forlange arbeid som har et direkte krigsoperasjonsformål. Han kan således ikke kreve arbeid på en flyplass, en festning, en krigshavn eller en vei eller jernbane til militær-transport.»

Det kan videre vises til Fauchille, Traité de Droit International Public, II, side 207 og 285, og Waltz, Recht der Landkriegführung, samt advokat Gunnar Mellbyes artikkel: Fra de tyske krigsretters virksomhet i Norge under okkupasjonen i Tidsskrift for Rettsvitenskap, 1945, side 166 til 167.

Uten å ta noe direkte standpunkt selv opplyser Oppenheim i International Law II (6te gjennomsette utgave 1944) side 344—45, at det i praksis alltid har vært skjelnet mellom befolkningens deltagelse i krigsoperasjonene og i forberedende handlinger. Til de siste regnes nettopp utbygging av de anlegg som er av militær viktighet, og det har under tidligere okkupasjonsforhold vært hev-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014 forsøke å sette seg inn i den mentalitet som vil en gjennomgåelse av Prispolitets etterforskninger overfor entreprenører og andre sikkert være meget avslørende. Et symptomatisk uttrykk herfor finner man i Larvik prisretts dom referert i Retslidene 1942, side 21—28. Slik som der er skildret reagerte nok en god del av dem som senere ble profiterer. Det kan muligens for en alminnelig mann synes eiendommelig at når A og B har utført nøyaktig det samme arbeid for okkupanten, vil A kunne straffes for landssvik mens B går fri. Bøgge har ved sin arbeidsprestasjon hjulpet okkupanten like meget. Det A straffes for her er imidlertid den mangel på motstandsvilje han har vist ved å utføre et arbeid for han fikk et klart pålegg om det. Det synes innlysende at det ville være av stor betydning for å sinke okkupantens arbeider og krigsanstrelseiser at den hver eneste gang den skulle ha noe utført måtte kreve dette etter landkrisreglementet med utferdigelse av pålegg. En lignende betraktning kommer også til uttrykk i René Floriot's bok «La Répression des Faits de Collaboration». (Paris 1945) side 9—10.

Hvor det gjelder okkupantens innkjøp av varer på okkupert område, vil det muligens være riktig å si at ordinær omsetning i en viss utstrekning straffritt vil kunne foretas uten direkte pålegg.

I de tilfeller som er nevnt under b) mener jeg at befolkningen er pliktig til å adlyde okkupantens pålegg og at denne plikt skjærer gjennom troskapsplikten mot fedrelandet. Jeg kan derfor ikke anerkjenne de uttalelser Eidsivating lagmannsrett kommer med i sin dom av 21 januar 1946 (sak nr. 547/1945 mot David, Henrik Johan og Haakon Nielsen) som riktige. Retten fant det bevist at hvert enkelt arbeid var pålagt de tiltalte. Fra forsvarerens side ble det prosedert på at okkupasjonsmakten hadde adgang etter folkeretten til å rekvirere de ytelse tiltalen omfattet. Lagmannsretten uttaler hertil: «Retten er ikke enig i denne oppfatning. Ganske visst har okkupasjonsmakten meget store rettigheter over det okkuperte område, men det er ikke derfor gitt at befolkningen innen det okkuperte område straffritt kan hjelpe okkupasjonsmakten i å gjennomføre sine rettigheter. Det vil avhenge av om hjelpen i tilfelle kan gis uten at den strider mot den troskapsplikt som skyldes fedreland og dets lovlige myndigheter.»

Om troskapsplikt eksisterer i det givne tilfelle og hvor langt den går, kan imidlertid som foran påvist bare avgjøres under hensyntagen til de folkerettslige regler om befolkningens lydighetsplikt. Floriot behandler spørsmålet i sin forannevnte bok. På side 9 sier han følgende: «Det er for det første klart at det er vanskelig å iverksette forfølgning mot industridrivende som har mottatt pålegg. De hadde ikke noe middel til å unndra seg denne rekvisisjon og ingen tenker på å bebreide dem noe.»

Det har dog vært reist spørsmål om nordmenn pliktet å bøye seg for alminnelig ordre eller pålegg fra tyskerne om å utføre

rett og moral på så vitale punkter i et folks liv, burde man kunne kreve. Allikevel tror jeg at den strengt rettslige vurdering av denne konfliktsituasjon vil føre til at man sier at en nordmann var pliktig til å adlyde en folkerettslig lovlige ordre eller et pålegg om å utføre et arbeid. Man kunne muligens komme til et annet resultat hvis man gikk ut fra at de vanlige okkupasjonsregler ikke helt ut kom til anvendelse i slike tilfeller fordi selve okkupasjonen var rettsstridig, jfr. Seyersteds artikkel herom i T. f. R. 1945 side 113 flg. Jeg kan dog ikke anerkjenne riktigheten av denne teori. Jeg forstår også Castbergs uttalelse i «Norge under okkupasjonen» side 20 slik, at krigens rettsstridighet er uten direkte betydning for befolkningens rettigheter og plikter så lenge okkupasjonsforholdet varer. Meg bekjent er det heller ikke hevdet noe annet syn på dette spørsmål under rettsoppgjøret i de andre tidligere okkuperte land.

Følgen av det syn jeg har inntatt her vil være at hvis en nordmann har henvendt seg til tyskerne for å få overdradd et arbeid, men samtidig har bedt om at det skal utferdiges et klart pålegg herom, vil henvendelsen til tyskerne være straffbar. Selve utføringen av arbeidet vil derimot ikke kunne straffes, men vederlaget skal allikevel inndras, idet det er foranlediget ved det forbryterske sinnelag, jfr. landssvikanordningens § 15.

Et annet forhold som også må tas i betraktning omtales i motivene til landssvikanordningen side 115 annen spalte. Det nevnes her et tilfelle hvor arbeidet er patatt under tvang og atagelig vil da selve utføringen av arbeidet ikke være straffbar, men hvis arbeidet utføres ved at arbeiderne bys større lønninger og materialleverandørene høyere priser, vil dette kunne være en selvstendig forbrytelse, ikke bare mot prisforskriftene men også mot landssvikreglene, fordi vedkommende i det givne tilfelle har handlet selvstendig og fritt utenfor det område hvor tvangen virker. Det straffbare forhold er her ikke den handling å arbeide for tyskerne, men under sitt arbeid for tyskerne å ha handlet rettsstridig.

Også samarbeid under forhold som nevnt under d) er straffbart. Pålegg kan i slike tilfeller være ledsaget av tvang eller trusler fra okkupantens side. I hvilken utstrekning anvendt tvang skal få innflytelse dels på straffeskylden dels på straffutmålingen, vil avhenge av straffelovens §§ 47, 56 og landssvikanordningens § 5. Man må imidlertid være klar over at selv tvang ikke alltid virker straffbefriende. Fra straffelovens forarbeider vil jeg nevne følgende uttalelse inntatt i Kjerschow: Kommentar til straffeloven, side 124: «Staten fordrer i mange tilfeller av sine borgere at de skal se døden i øynene uten derfor å tape selvbeherskelsen og det synes lite rimelig i den borgerlige straffelov å anerkjenne som ubetinget straffrihetsgrunn hva der etter den militære ville være en med dødsstraff truet feighet.» Dette resonnement er nærmere utpenslet i motivene til landssvikanordningen, side 116: «Hvorvidt tvangen